

שיטתו של ה'קובץ שיעורים' בהגדרת 'פסיק רישא'

הרב טוביה שלמה בר אילן

ראשי פרקים

- א. הצגת השאלה – מהו יסוד האיסור בפסיק רישא?
- ב. חקירתו של ה'קובץ שיעורים'.
- ג. 'פסיק רישא דלא ניחא ליה' ומלאכה שאינה צריכה לגופה.
- ד. השוואת פסיק רישא בשאר איסורים ובמלאכות השבת, לבעל הערוך ולתוס'.
- ה. סיכום מחלוקת הערוך ותוס' לפי ה'קובץ שיעורים'.

א. הצגת השאלה – מהו יסוד האיסור בפסיק רישא?

בפי לומדי הגמרא בכלל, וסוגיות מלאכות שבת בפרט, מורגלים המושגים 'דבר שאינו מתכוון' ו'פסיק רישא'. משמעות המושג דבר שאינו מתכוון היינו דבר שמצד עצמו אין איסור מלאכה בעשייתו, אלא שבשעת עשייתו אפשר שייעשה גם דבר שעשייתו אסורה משום מלאכה, מבלי שהעושה יתכוון לכך. ונחלקו התנאים האם מותר לעשותו: לרבי יהודה אסור, ואילו לרבי שמעון מותר והלכה כמותו.¹

ב'פסיק רישא דלא ניחא ליה', היינו פסיק רישא שהאדם אינו נהנה ממנו,² נחלקו הראשונים. שיטת הערוך (ערך 'סבר', ובעיקר בערך 'פסק') היא שפסיק רישא דלא ניחא ליה מותר, ואילו התוס' במסכתנו (כתובות ו, א ד"ה "האי") ובמקומות נוספים נקטו שהוא אסור מדרבנן.³

בגמרא במסכת שבת (קג, א) מובא: "מודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות". משמעות הדברים היא, שאפילו לדעת ר' שמעון שדבר שאינו מתכוון מותר – הרי זה דווקא במקום שאפשר שייעשה האיסור ואפשר שלא ייעשה. אך אם בוודאי ייעשה האיסור על ידי עשיית הדבר המותר – אסור.⁴ הגמרא לא בארה מדוע רבי שמעון מודה בפסיק רישא, שהרי לא ברור כיצד הוודאות שהדבר יקרה, המתגלמת במושג 'פסיק רישא', משפיעה על ההכרעה האם יש לראות את המעשה כמתכוון או לא.⁵

באופן בסיסי, ניתן להבין את קביעת הגמרא "מודה ר"ש בפסיק רישא" בשני אופנים. ניתן לומר, שבמציאות של פסיק רישא, מן הסתם האדם מתכוון גם למלאכה האסורה, אבל באופן שהוא אינו

• סוגיא זו התלבנה ביחד עם הרב פרופסור נתן קלר שליט"א, וזו הזדמנות להודות לו על לימודנו המשותף והפורה לאורך השנים. תודה נוספת מעומק הלב לרב מנשה שמרלובסקי שליט"א על הערותיו המועילות, ואם שגיתי איתי תלין משוגתי.

¹ אנציקלופדיה תלמודית ערך 'דבר שאינו מתכוון' ליד הערה 1.

² שם ערך 'דבר שאינו מתכוון' ליד הערה 208 והלאה.

³ בכל המאמר הלכנו בדרכו של ה'קובץ שיעורים' שתוס' סוברים ש'פסיק רישא דלא ניחא ליה אסור רק מדרבנן אף בכל התורה כולה. אמנם, יש להעיר ששיטת תוס' ככלל אינה כך, עיין פני יהושע כתובות ה, ב בתוס' ד"ה "אם תימצא לומר", ועיין לקמן ליד הערה 13.

⁴ שם ערך 'דבר שאינו מתכוון' ליד הערה 154-155.

⁵ בניסוח אחר, המושגים 'דבר שאינו מתכוון' ו'פסיק רישא' לכאורה אינם מנוגדים אחד לשני. מושג אחד מתייחס לכוונה, בעוד השני מתייחס לוודאות.

מתכוון, יהיה מותר. הבנה אחרת היא, שבמציאות של פסיק רישא הדבר אסור, למרות שאין הוא מתכוון, ואנחנו מתעלמים מהכוונה שלו.⁶

ב. חקירתו של ה'קובץ שיעורים'

את שני האופנים האלו ניתן לראות בדברי ה'קובץ שיעורים':⁷

במחלוקת הערוך ותוס' בפסיק רישא דלא ניחא ליה, לכאורה נראה טעם מחלוקת זו דתלוי בטעמא דמודה ר"ש בפסיק רישא, דיש לפרש בזה שני טעמים:

(א) כגון בנויר חופף אבל לא סורק דסריקה היא פסיק רישא, דיש לומר כיון שידוע דבסריקתו יתלוש שערות מיקרי מכוון לתלישה, אבל היכא דלא ניחא ליה על כרחנו אינו מכוון.

(ב) כיון דסריקה היא פסיק רישא לתלישה נמצא דתלישה בכלל סריקה, וסגי במה שמכוון לסריקה אף שאינו מכוון לתלישה דהתלישה נכללת בהסריקה, ואם כן אפילו לא ניחא ליה בתלישה אין לפוטרו משום אינו מתכוין דהא מתכוין לסריקה ותלישה בכלל סריקה כיון דאי אפשר לזו בלא זו, והיינו דאין צריך כונה לגוף המלאכה אלא סגי במה שמתכוון להמעשה שהמלאכה נכללת בה בהכרח.

טעמו הראשון של ה'קובץ שיעורים' מכוון להסבר הראשון שהבאנו, ואילו טעמו השני מכוון להסבר השני. דברים אלו יובהרו היטב על פי הנפקא מינה העולה מחקירה זו – מה יהיה הדין ב'פסיק רישא דלא ניחא ליה'.

לטעם הראשון, יסוד האיסור הוא הכוונה, וכאשר האדם לא מעוניין כלל במלאכה האסורה – הרי שאין איסור במעשיו, בין אם המלאכה האסורה תקרה בוודאות ובין אם לאו. הגמרא קובעת ש"מודה רבי שמעון בפסיק רישא" כי, הואיל והמלאכה האסורה תתרחש בוודאות – אנחנו מניחים שהאדם מתכוון גם למלאכה האסורה שהרי הוא מודע לה, ולכן אין כאן את ההיתר של 'דבר שאינו מתכוון'. אולם, כאשר האדם אינו נהנה מהמלאכה האסורה, אף שהיא תוצאה ישירה של מעשיו – על כרחך הוא אינו מתכוון אליה, ולכן אין בכך איסור.⁸ זהו יסוד שיטת הערוך, ש'פסיק רישא דלא ניחא ליה' – מותר.

נראה שהבנה זו מדויקת בדברי הערוך (ערך 'פסק'):

מודה רבי שמעון בפסיק רישיה ולא ימות. פירוש מי שחתך ראשו של חי הכל יודעין כי בחתיכת ראשו ימות ואם אמר איני מתכוון למיתתו אלא להוציא ממנו דם לדבר צורך⁹ אין ממש בדבריו אלא הרי הוא כמתכוון להמיתו ורוצח הוא והיכא פליג ר' שמעון כגון גרירא דאפשר דלא עביד חריץ ואפילו עביד אפשר דלא ניחא ליה וכן שקיל ליה בברזי דלא ניחא ליה; אמר רבי עקיבא ואי איכא אחר ליעבד ולא אבי הבן וכן והוא דאית ליה הושענא אחריתי אבל פסיק רישא ליכא לספוקא דלא ימות ובוודאי דניחא ליה דאי לא הוה ניחא ליה היכי הוה פסיק רישיה (איך היה חותך ראשו?!).

⁶ כך באר ר' שמואל רוזובסקי על פי דבריו של ר' שמעון שקוף זצ"ל. (מתוך חידושי ר' שמואל מסכת כתובות סימן ז: "דהביאור הוא דבלי כונה ליכא שם פעולת מלאכה כלל על מעשהו, דשם הפעולה נקבע לפי כונת העושה, וכיון דאינו מתכוין למלאכה בפעולה זו, אין על הפעולה שם מלאכה, וכגון בגורר כסא וספסל אם אינו מתכוין לעשות חריץ אין זה נחשב פעולת עשית חריץ כי אם פעולת גרירת ספסל וזהו שם הפעולה. ולפי"ז הביאור בדין פסיק רישא הוא, דלעולם אינו חשוב מתכוין לעצם נטילת הנשמה, אלא דכיון דודאי כן הוא בהכרח דבפעולה זו דפסיקת הראש עביד הוא מלאכת נטילת נשמה, איכא שם פעולת נטילת נשמה על פעולה זו של פסיקת הראש. דההכרח של הפסיק רישא ולא ימות קובע את שם פעולת הפסיקה לשם פעולת נטילת נשמה, וכיון שיש לפעולה שם נטילת נשמה חייב אף בלא מתכוין, ולא בעי' כלל לכוונתו, וכל מה דבאינו מתכוין אין לפעולה שם נטילת נשמה הוא רק כשהפעולה אינה מוכרת שיהי' נטילת נשמה, ובוה נקבע שם הפעולה עפ"י כוונתו"). אמנם, ר' שמואל שם מביא ביאור נוסף, "דבאמת ידיעה לא הוי ככוונה, ואין כאן פעולת כוונה מצידו ליטול נשמה, והא דחייב היינו משום דכיון דבפעולת פסיקת הראש מוכרח שיהא נטילת נשמה תו א"צ כוונה על הנטילת נשמה ודי בכוונה על פסיקת הראש להחשיבו על הנטילת נשמה, דכיון דמע' פסיקת הראש כולל בתוכו נטילת נשמה, כוונתו על מע' פעולת הפסיקה חשיב כוונה גם על הנטילת נשמה". ואפשר לפרש את דברי ה'קובץ שיעורים' על פי ביאור זה ולא כדברינו עיין שם, ואכמ"ל.

⁷ כתובות, אות יח.

⁸ לשיטת הערוך מתבאר, ש'פסיק רישא' זוהי הבחנה אנושית שבמקרה זה האדם מן הסתם מתכוון, ואין זו 'הגדרה למדנית'.

⁹ מדויק בדברי בעל הערוך שהפעולה המותרת היא 'הוצאת דם', ראה בענין זה את דברי 'מרכבת המשנה' המובאים בהערה 9.

מלשונו עולה בצורה ברורה, כי האיסור בפסיק רישא הוא משום שהוא "כמתכוון להמיתו".

לעומת זאת, לטעם השני, יסוד האיסור הוא הוודאות שהדבר יקרה. כאשר האדם עושה מעשה מותר ובוודאות כלולה במעשה זה מלאכה האסורה בשבת, הרי כיוון ש"אי אפשר לזה בלא זה", ממילא נחשב הדבר כאילו עשה את המלאכה האסורה באופן ישיר. לפי זה, ביאור הגמרא הוא: שלמרות שהוא באמת אינו מתכוון, כיוון שהדבר נעשה ב'פסיק רישא' – מודה רבי שמעון שהוא אסור. זהו יסוד שיטת התוס', ש'פסיק רישא דלא ניחא ליה' – אסור.

מביאור זה עולה הבדל נוסף בין בעל הערוך לתוס'. לפי הערוך, אנו הולכים אחרי כוונת המלאכה, היינו האם האדם התכוון למלאכה האסורה בשבת, ואם הוא אינו מתכוון לכך, הרי שהמעשה מותר. מנגד, לפי תוס' אנו הולכים אחרי המעשה הפיזי, וכיוון שהאדם מתכוון למעשה הפיזי בכללותו, ובמעשה כלולה המלאכה האסורה – הרי שהמעשה אסור. וכך כותב ה'קובץ שיעורים': "דאין צריך כונה לגוף המלאכה אלא סגי במה שמתכוין להמעשה שהמלאכה נכללת בה בהכרח".

ג. 'פסיק רישא דלא ניחא ליה' ומלאכה שאינה צריכה לגופה

בתוס' הנ"ל (כתובות ו, א ד"ה "האי") מקשים על פירוש הערוך:

ועל פי' הערוך קשה, דתנן בפרק שמונה שרצים (שבת קז, א) המפיס מורסא בשבת אם לעשות לה פה חייב ואם להוציא ממנה ליחה פטור ודוקא משום צערא פטור ומותר, אבל אי לאו משום צערא היה אסור אף על גב דלא ניחא ליה בפה כלל דאי ניחא ליה מן הפה כי לא מתכוין נמי חייב.

תוס' מקשים ממקרה של אדם הפותח פצע מלא מוגלה בשבת. הגמרא אומרת שאם מתכוון לפתוח בצורה יפה, הרי שחייב משום 'בונה'.¹⁰ לעומת זאת, אם רק התכוון להוציא את המוגלה, אין בכך איסור תורה וחכמים התירו משום צער. מכאן עולה, שלולי הצער היה אסור לפתוח את הפצע, אף שיש כאן 'פסיק רישא דלא ניחא ליה', שלא כדברי הערוך.

על קושייתם של תוס', הקשה רבי עקיבא איגר (חידושיו ליומא לד, אות ט):

ותמוה לי הא במפיס מורסא מכוין להמלאכה דהיינו לפתוח המורסא דזהו המלאכה אלא דאין צריך לגופה להוציא ולהכניס אויר אלא להוציא ממנה ליחה, ופשיטא דזה אסור כמו כל מלאכה שאינה צריכה לגופה כמו מכבה וחופר בור, והערוך אינו מתיר רק באינו מכוין כמו בגיגית דאינו מכוין שיעשה כלל הסחיטה וצ"ע.

רבי עקיבא איגר מבחין בין מלאכה שאינה צריכה לגופה ובין פסיק רישא דלא ניחא ליה.¹¹ במלאכה שאינה צריכה לגופה, האדם עושה מלאכה אחת, אלא שמטרתה אינה המטרה הרגילה של המלאכה. לעומת זאת, בפסיק רישא דלא ניחא ליה האדם עושה שתי מלאכות – מלאכה מותרת ומלאכה אסורה (למשל גרירת מיטה ועשיית חריץ), ורק באופן זה התיר הערוך משום פסיק רישא דלא ניחא ליה. לאור הבחנה זו, קושיית התוס' מ'מפיס מורסא', שהיא מלאכה שאינה צריכה לגופה, על דברי הערוך העוסקים בפסיק רישא דלא ניחא ליה, אינה מובנת.

מהסברו של ה'קובץ שיעורים' מתחדדים דברי התוס'. לשיטתם, מכיוון שהדבר הקובע הוא המעשה הפיזי של האדם, אכן אין הבדל בין פסיק רישא דלא ניחא ליה ובין מלאכה שאינה צריכה לגופה. בשני המקרים, הוא מתכוון למעשה הפיזי ואינו מעוניין במלאכה האסורה בצורתה הרגילה. מנגד, לשיטת

¹⁰ כתובות ו, ב ורש"י ד"ה "אם", ועיין ברמב"ם (שבת י, יז) שחייב משום 'מכה בפטיש'.

¹¹ מקור ההבחנה מדברי ר' אברהם בן הרמב"ם בשם אביו, הובאה בכסף משנה שבת (א, ז), וראה בכל זה בהרחבה ב'מרכבת המשנה' ריש הלכות שבת.

הערוך הולכים אחר הכוונה, ואז יש לחלק בין שני המקרים כדברי רבי עקיבא איגר. כלומר, כאשר האדם מתכוון למלאכה האסורה אך לא לצורתה הרגילה – אסור מדין מלאכה שאינה צריכה לגופה. אולם כאשר האדם לא מתכוון כלל למלאכה האסורה – מותר (אפילו אם היא תקרה בוודאות), וזהו דין פסיק רישא דלא ניחא ליה.¹²

ד. השוואת 'פסיק רישא' בשאר איסורים ובמלאכות שבת לבעל הערוך ולתוס'

ממשיך וכותב ה'קובץ שיעורים':

ולפי זה הדבר פשוט, דלשיטה זאת אסור מדאורייתא בכל האיסורין לבד משבת דאין חילוק בין ניחא ליה ללא ניחא ליה, וקשה מה שכתבו בתוס' לדחות ראית הערוך ממזלפין יין על גבי האישים דמצוה שאני, וכיון דאסור מדאורייתא מה כחה של המצוה להתיר האיסור, ואי נימא דעשה דוחה לא תעשה, אם כן גם לרבי יהודה יהא מותר, ובגמ' תלי לה בפלוגתא דרבי יהודה ורבי שמעון וצריך עיון, ועל כרחנו מוכח דגם להחולקים על הערוך שרי מדאורייתא בלא ניחא ליה אלא דסבירא ליה דמדרבנן מיהא אסור.

אחת מראיותיו של בעל הערוך היא מהסוגיא בזבחים, שם מפורש שרבי שמעון מתיר לנסך יין ישירות על גבי האישים, אף שבוודאי האש תכבה במקצת – ועל כרחנו ההסבר לכך הוא משום פסיק רישא דלא ניחא ליה. תוס' דוחים ראייה זו, בכך שניסוך יין הוא מצווה ולכן אין בכך איסור. ה'קובץ שיעורים' מבאר, שלו איסור פסיק רישא דלא ניחא ליה היה מדאורייתא לשיטת תוס', לא היה מקום להתיר איסור זה משום מצווה. ולכן, על כרחנו לשיטת התוס', האוסרים פסיק רישא דלא ניחא ליה, שאיסור זה הוא רק מדרבנן והותר במקום מצווה – בין במלאכות שבת ובין בשאר איסורי התורה.¹³ לאור הבנה זו בתוס', על כרחנו לומר שמדאורייתא ודאי שפסיק רישא אסור רק משום שהוא נחשב 'מתכוין', ופסיק רישא דלא ניחא ליה אינו נחשב מהתורה כ'מתכוין' ומותר.

מחלוקתם של בעל הערוך ותוס' היא רק ביחס לאיסור מדרבנן. לפי בעל הערוך, רבנן לא גזרו בדין זה, ועל כן פסיק רישא דלא ניחא ליה מותר לחלוטין. לפי התוס', רבנן גזרו שכיוון שהוא מתכוון למעשה, אף שהוא לא מתכוון למלאכה – הוא נחשב כמתכוון, ועל כן פסיק רישא דלא ניחא ליה יהיה אסור מדרבנן.

בסיום דבריו ה'קובץ שיעורים' תמה, מנין לתוס' שרבנן גזרו בדין זה של פסיק רישא דלא ניחא ליה, וזה לשונו: "וקשה היכן מצאו איסור דרבנן בזה, ואפשר דראיתם היא ממפיס מורסא שהביאו בתוס'".

בדבריו אלו מכוון ה'קובץ שיעורים' לדברי הגמרא, שמפיס מורסא היה צריך להיות אסור מדרבנן אליבא דר' שמעון משום שעושה פתח והוי מלאכה שאינה צריכה לגופה, אלא שחכמים לא גזרו במקום צער. מדבריו אלו של ה'קובץ שיעורים' עולה, שלמעשה מקור דברי התוס' לאסור פסיק רישא דלא ניחא ליה מדרבנן הוא באיסור דרבנן החל על מלאכה שאינה צריכה לגופה.

דברי ה'קובץ שיעורים' האלו זוקקים ביאור. לכאורה נראה שבשאר איסורים ודאי שיש לחלק בין מלאכה שאינה צריכה לגופה ובין פסיק רישא דלא ניחא ליה. היינו, שבשאר איסורים מלאכה שאינה

¹² רע"א (בתחילת אות ח) כתב בפשיטות בשיטת תוס': "דכל דהוי פס"ר הוי בכלל מתכוין. אלא דבניחא ליה מקרי צריכה לגופה ובלא ניחא ליה מקרי א"צ לגופה", ואם כן הוא הבין בתוס' ש'פסיק רישא דלא ניחא ליה' נחשב ל'מתכוון ואינו צריך לגופה' ועל כן בהמשך דבריו שאל מדוע שיהיה זיהוי כזה ונשאר בצריך עיון. לעומת זאת, מדברי ה'קובץ שיעורים' נראה ש'פסיק רישא דלא ניחא ליה' חייב משום שמתכוון למעשה אף שלא מתכוון למלאכה. לפי הגדרה זו, ברור למה אין חילוק בין פסיק רישא דלא ניחא ליה ובין מלאכה שאינה צריכה לגופה. אמנם עדיין צ"ב מנין לתוס' הגדרה זו, ועיין לקמן הערה 15.

¹³ עיין לעיל הערה 3. אף שהבנה זו לכאורה דחוקה מאד בדברי התוס', אך גם הסברים נוספים בדעת התוס' לא העלו דבר ברור. עיין שיעורי ר' דוד לכתובות (ו, א אות שמח) שנדחק לתרץ, והניח בצ"ע.

צריכה לגופה אסורה מהתורה,¹⁴ ואילו פסיק רישא דלא ניחא ליה מותר מהתורה (כפי שהוכחנו מהסוגיא של 'מזלף יין לאישים'). אם כן, מנין לתוס' שרבנן השוו בדיני שבת בין מלאכה שאינה צריכה לגופה ובין פסיק רישא דלא ניחא ליה, עד כדי כך שהקשו מהשוואה זו על שיטת הערוך? ובפרט קשה, איך אפשר לומר שהמקור לאיסור דרבנן בפסיק רישא הוא דין 'מפיס מורסא', בו מדובר במלאכה שאינה צריך לגופה ולא בפסיק רישא?¹⁵

לכאורה על כרחנו לומר, שנחלקו הערוך והתוס' בהבנת האיסור מדרבנן בדין 'מלאכה שאינה צריכה לגופה'. לפי הערוך, נראה שאיסור זה הוא בגלל חומרתה של 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', וכיוון שהתורה אסרה זאת בשאר הלאוין, חכמים אסרו מלאכה שאינה צריכה לגופה בשבת. תוס' לעומתם הבינו שמדרבנן הולכים אחר כוונת המעשה, בין בשבת ובין בשאר איסורים. כיוון שכך, אי אפשר להתיר פסיק רישא דלא ניחא ליה, בין בשבת ובין בשאר איסורים, כמו שאין אנו מתירים בשבת מלאכה שאינה צריכה לגופה. אמנם, עדיין צריך ביאור מנין לתוס' הבנה זו.

ה. סיכום מחלוקת הערוך ותוס' לפי ה'קובץ שיעורים'

מדברים אלו מתבהרת לנו מחלוקתם של הערוך והתוס' בשיטת רבי שמעון. מהתורה, כאשר אדם עשה מלאכה אך אינו מתכוון למלאכה זו בצורה הרגילה – הרי שלא עבר איסור, בין בדיני שבת ובין בשאר איסורים. אמנם, יש אופנים שנאסרו מדברי חכמים, ובכך נחלקו הערוך ותוס'.

לפי בעל הערוך, יש לחלק בין שני מקרים. הראשון הוא מקרה בו האדם התכוון למלאכה אך לא לתכליתה, שאז הפעולה אסורה מדרבנן משום 'מלאכה שאינה צריכה לגופה'. יש להבחין לדבריו בין מקרה מסוג זה ובין מקרה בו האדם עשה שתי פעולות, כאשר הוא התכוון לפעולה המותרת בלבד. באופן זה, שהאדם לא התכוון לפעולה האסורה כלל – היא מותרת לכתחילה.

לעומת זאת, לפי תוס', חכמים אסרו בכל אופן שהוא, ובלבד שאכן התוצאה היא חלק בלתי נפרד מהמעשה. איסור זה קיים בכל התורה כולה ביחס ל'פסיק רישא דלא ניחא ליה', וכן חל ביחס ל'מלאכה שאינה צריכה לגופה' בשבת.

¹⁴ כך עולה מהגמרא במסכת חגיגה (י, ב) שפטור מלאכה שאינה צריכה לגופה הוא משום דין 'מלאכת מחשבת' בשבת.

¹⁵ ולמעשה מסתבר שזה עומק קושיית רבי עקיבא איגר: מדוע תוס' משווים בין מלאכה שאינה צריכה לגופה ובין פסיק רישא, כאשר ברור שמדאורייתא, בשאר איסורים, יש הבדל ביניהם? מהרב מגשה שמרלובסקי שמעתי לברא, שתוס' הבינו ש'מלאכה שאינה צריכה לגופה' היא בכלל 'דבר שאינו מתכוין', והבוחר יבחר.